

ALISHER NAVOIYNING NA'T G'AZALLARIDA TAMSIL SAN'ATI

Shixova Muqaddas Amanovna

O'zbekiston Respublikasi Xorazm viloyati Xiva shahridagi Ogahiy ijod maktabining oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
shixovamuqaddas@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mumtoz adabiyot namunalarini o'rganish va tahlil qilish, asar mohiyatini to'g'ri va to'liq tushunish badiiy tafakkur masalalarini kengroq tahlil etishni talab qiladi. Ma'naviy xazinamizni boyitish ishlariga o'z hissasini qo'shgan buyuk siymolar ijodining tub mohiyatini tashkil etuvchi diniy-irfoniy mazmun ortidagi haqiqatlar sirini ochish uchun ular yozgan asarlardagi badiiy san'atlardan yaxshi xabardor bo'lish taqozo qilinadi. Bu jihat, ayniqsa, badiiy adabiyot sohasida ijod qiluvchi, shu sohaga tegishli bo'lgan oliy o'quv yurtlari, ijod maktablari va fan o'qituvchilari, mustaqil izlanuvchilar uchun nihoyatda zarur bo'lgan masalalardan deb bilaman. Ushbu maqolada mutafakkir shoir Alisher Navoiy ijodining o'ziga xos qismi bo'lgan na't g'azallar va tamsil san'atining qo'llanishi bilan bog'liq o'rinlarga e'tibor qaratamiz.

Kalit so'zlar: na't g'azallar, dalillashga asoslangan she'riy san'atlar, tamsil san'ati, Muhammad alayhissalom sifatlarining ulug'lanishi.

ANNOTATION

The transition to the study of Uzbek classical literature as a word art in schools and higher educational institutions always requires a more extensive and in-depth analysis of the issues of artistic skill in the course of the lesson, outside the lesson, during the lessons. In order to discover the magic of the artistic potential of our outstanding poets and writers who created the invortal treasure of our centuries-old classical literature, it is required to have a thorough knowledge of the artistic Arts in the works they wrote. I know that this is especially necessary for teachers of language literature, students of universities and schools. In this article we will talk about some of the artistic Arts in the creativity of the great thinker Alisher Navoi, some examples from poems are given.

Key words: na't ghazals, poetic art based on evidence, symbolic art, glorification of Muhammad's attributes.

KIRISH

Sharq musulmon adabiyotining ajralmas qismi sifatida uzoq asrlik taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan mumtoz adabiyotimiz uchun payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga maqto'v, salovat aytish masalasi musulmon adabiyotining tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaraladi. Odatda, yirik adabiy asarlarning kirish qismida hamd va na't, munojot kabi tarkibiy qismlar keltiriladi. Jumladan, Alisher Navoiyning bir qator yirik asarlarida hamd va na't bilan boshlangan o'rinlarni ko'rish mumkin. Ma'lumki, hamd va na't gazallari muallifning Alloh va uning payg'ambariga bo'lgan muhabbati, e'tiqodi va shukronalik hissini aks ettiruvchi ichki tuyg'ularning ifodasi ramzi sifatida maydonga kelishi bilan bir qatorda badiiy asarning o'ziga xos tarkibiy qismi, kompozitsiya unsuri sifatida adabiy hodisa ham hisoblanadi. Qaysidir badiiy

asarga yoki uning muallifiga baho berishda muallif ilgari surayotgan fikr ortiga yashiringan ma'rifiy- tarbiyaviy, falsafiy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy muammolar ko'lamiga qalamga olingan obyekt va u bilan bog'liq ibratga chaqiruvchi jihatni dalillash uchun ishlatilgan she'riy san'atlarning turfa xilligi, mantiqiy asosligi, ijodkor g'oyasini ochib berishdagi o'rni kabi masalalarga ham alohida diqqat qaratilgan. Mavzuga aloqador adabiyotlar bilan tanishish davomida shuni anglash mumkinki, na't g'azallar va ularda qo'llangan tamsil san'atining shoir tomonidan istifoda etilishi bir qadar xayoliy-romantik, majoziy xarakterga ega bo'lgan mumtoz adabiyotni birmuncha hayotiyashtirganligiga, ya'ni real voqelikka yaqinlashtirganiga guvoh bo'lamiz. Negaki tamsil san'ati yuzaga chiqish usuliga ko'ra hayotiy dalillashga tayanadi.

Ilmi bad'i yoki sanoyi' ilmi nomi ostida yuritiladigan mumtoz Sharq she'riyatining tarkibiy unsurlaridan biri bo'lgan badiiy tasviriy vositalar asosini "uch katta guruh: ma'naviy, lafziy va mushtarak san'atlar" (Atoullo Husayniy) tashkil qiladi. Ilmi bad'i – badiiyat ilmiga doir dastlabki asar aruz vaznining shakllanish davri va jug'rofiy hududi bilan bog'liq holda arab adabiyotshunosligida IX asrda Ibn Mu'taz, Nasr binni Hasan, Qudama ibn Ja'far nomlari bilan bog'liq bo'lsa, fors-tojik adabiyotida u o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarildi. Xususan, Umar Roduyoniy, Rashididdin Vatvot, Shams Qays Roziy, Vohid Tabriziylar ijodida bu yo'nalishda yozilgan mumtoz asarlarni uchratish mumkin. Turkiy adabiyot tarixida esa bu mavzudagi ilk manba sifatida Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul- balog'a" asarini keltirish mumkin.

Tamsil (ar. – misol keltirish, dalillash) – she'r baytining birinchi misrasida ifodalangan fikrga dalil sifatida ikkinchi misrada hayotiy bir hodisani misol qilib keltirishga asoslangan badiiy san'at. Bunda birinchi misradagi fikr bilan keltirilgan misol o'rtasidagi munosabat, ya'ni mantiqiy aloqa ko'pincha qiyosiy yo'nalishda bo'ladi. Tamsil san'ati mohiyatiga ko'ra irsoli masal san'atiga o'xshab ketsa-da, fikrning, maqsadning isboti uchun hayotiy dalillar keltirishi bilan undan farqlanadi, chunki irsoli masalda mashhur maqol, hadis yoki hikmat dalil sifatida keltiriladi. Tamsil haqidagi dastlabki ma'lumot Shams Qays Roziyning "Al-mo'jam" (1218-1233) asarida keltirilgan bo'lib, muallif tamsilni istioraning bir turi sifatida sanab o'tadi: "Ushbu san'at ham istioralarga mansubdir. Faqat u istioraning misol keltirish bilan bog'liq turi bo'lib, agar shoir biror fikrga ishora qilmoqchi bo'lsa, boshqa ma'noni anglatuvchi so'zlarni shu fikrga monand qilib keltiradi va shu orqali o'zi maqsad qilgan ma'noni ifodalaydi". Aynan shu kabi fikrlar ilmi badi'ga doir boshqa manbalar: Husayn Voiz Koshifiyning "Badoyi' ul-afkor" (15-a.) va Atoulloh Husayniyning "Badoyi' us-sanoyi'" (15-a.) asarlarida ham takrorlangan. Alisher Navoiy ijodida tamsil san'atining istifoda etilishi alohida jihat kasb etadi.

Muhokama va natijalar

Mumtoz adabiyotimiz tarixidagi aruz bilan bog'liq ilk yozma yodgorliklardan tortib keyingi davr shoirlarining ijodiga nazar tashlaydigan bo'lsak, asar kompozitsiyasida o'ziga xos dogmatik tuzilishga amal qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni har qanday ko'lamiga keng asar, u devon yoki doston bo'lishidan qat'i nazar, butun olamning Yaratuvchisi bo'lgan Allohga hamd va bani basharning eng ulug' va eng komil insoni Muhammad alayhissalom madhi, muborak surati bilan birga ilohiy siyratini ta'rif-tavsif qiluvchi o'ziga xos qismlar bilan boshlangan. Ba'zan butun

boshli asar Rasuli akramga salovat na'tidan iborat bo'lgan. Jumladan, Alisher Navoiyning fors tilda yozilgan "Sittai zaruriya" qasidalarini tarkibidan o'rin olgan "Ayn ul-hayot fi na'ti Rasul alayhis salovat" qasidasi fikrimiz dalilidir .

Alisher Navoiy asarlari lug'atida na'tga shunday ta'rif berilgan: " Na't - payg'ambarlarni madh etish , yaxshi sifatlarini aytib , maqtash". Vikipediya ma'lumotlarida ham shunga o'xshash fikrlarni uchratish mumkin: "Na't (arabcha – maqto'v, tarif) mumtoz adabiyotning an'anaviy tarkibiy qismlardan biri. Odatda , katta she'riy-epik asar(doston)lar, ba'zan ilmiy asarlar bosh qismida hamd va munojotdan keyin keladi. Na't,asosan ,payg'ambar sha'niga aytiladigan maqto'vdan iborat bo'lib, ko'pgina mumtoz she'riy asarlarda uchraydi". Masalan , Alisher Navoiy "Xamsa"sining birinchi dostoni "Hayrat ul-abror"da birinchi, ikkinchi boblar Allohga hamd , uchinchi bob munojot , to'rtinchi bob na't , beshinchi bob Meroj tuni ta'riflari sifatida keltirilgan bo'lsa , mos ravishda "Saddi Iskandariy" dostoni muqaddimasining birinchi, ikkinchi bobi hamd, uchinchi,to'rtinchi boblari payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) vasfida salovat va salomlar bilan boshlanadi. Shu o'rinda , yirik epik asarlar tarkibida kelgan na'tlar bilan devonlar tarkibida kelgan na'tlarning shakli va joylashuv jihatdan farq qilinishini aytib o'tish lozim . Negaki dostonlar va ilmiy asarlar tarkibidagi na'tlar hajm va janr jihatidan devonlar tarkibiga kirgan na't g'azallardan ajralib turadi . Garchi har ikkalasida ham mushtarak mazmun yetakchilik qilsa-da , ularning ifoda tarzidagi tafovutni aniq ajratish mumkin. Jumladan , " Saddi Iskandariy" dostonining uchinchi bobida na't qismiga kirishda maxsus nasriy parcha orqali bobda aytilishi nazarda tutilgan fikrlarga ishora qilinadi: " Ul Rasuli amin na'tikim, risolat xutbasida muborak alqobi sayyid ul- mursalin keldi va u shafe' ul-muzannibun vasfikim , humoyun sifati "va mo arslonoka illo rahmatan lil-olamin " yozildi , " alayhi afzalus- salovat va almalut tahiyat". Ya'ni " Tabarruk nomlari " "sayyid ul-mursalin " (payg'ambarlar ulug'i) bo'lgan gunohkorlar himoyachisi va muborak sifatlariga " Biz seni butun olamga faqat rahmat bo'lsin deb yubordik" deb yozilgan Rasuli amin vasfidakim, salovatlarning eng afzali va salomlarning eng mukammal unga bo'lsin". Demak,janr nuqtayi nazaridan farqlanuvchi jihatlarni e'tiborga olish lozim.

"Xazoyin ul-maoniy" dan joy olgan g'azallarning joylashish tartibiga e'tibor qilsak, asosan, devon tuzish qoidalariga qat'iy amal qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

Itlaring maxsusi mahzundir Navoiy, koshki,

Kirsa bu mahrum ham ul zumrayi mahramazo.

("G'aroyib us-sig'ar" , 6-g'azal)

Ulusni tutdi Navoiy so'zi aning birla ,

Magar Rasuli alayhissalom qildi hadis.

(" G'aroyib us-sig'ar" , 89-g'azal)

Yuqoridagi misollardan ham ko'rish mumkinki,devondagi na't g'azallarning joylashishi ma'lum qoidaga bo'ysundirilgan.

Shunisi e'tiborliki, "Xazoyin ul-maoniy" ning eng oxirgi g'azali , ya'ni "Favoyid ul-kibar"ning 650-g'azali ham na't g'azal bo'lib "to'rt daftar" - to'rt devonda keltirilgan na'tlari xususida ham so'z yuritiladi. Garchi devondagi an'anadan chekinib bo'lsa-da, Navoiy hazratlari o'ziga xos boshlanma va tugallanmaga qo'l uradi. Alloh

hamdi bilan boshlangan kitob Payg‘ambarimiz madhi bilan poyoniga yetadi. Bu o‘ziga xos ramziylik zamirida esa hazrat Navoiyning pok islomiy qarashlari va e’tiqodi bilan bog‘liq jihatlar o‘rin tutgan.

Shoir lirikasida tamsil san’atining qo‘llanilishida janrlararo tabaqalanish mavjudligini kuzatish mumkin. Xususan, poetik dalillash g‘azal janrida, asosan, bir bayt doirasida ko‘rinsa, qit’a va ruboiyda bir she’r doirasida, tarji’bandda esa har bir band doirasida namoyon bo‘ladi, lekin takrorlanuvchi maqta’- bayt tufayli bandlar bir-biri bilan bog‘lanib keladi. Natijada maqta’dagi mazmuni dalillash musalsal, ya’ni bosqichli holat kasb etadi (Yo.Is’hoqov) Masalan, quyidagi misolda dalillash usuli g‘azaldagi bayt doirasida namoyon bo‘lmoqda:

*Ko ‘zum yoshardi, ayon bo ‘lg‘ach ul jamoli bade’,
Bulutqa su to ‘lar ul damki, bo ‘ldi fasli rabe’.*

Baytni tahlil qilsak: ul yorning go‘zal, nafis jamoli oshiq ko‘z oldida namoyon bo‘larkan, xuddi qaqroq yerlarga obodlik bag‘ishlovchi bahor fasli kelgach, abri naysonlar rahmat yomg‘iri bilan to‘lganiday oshiq ko‘zi yosh bilan to‘ladi.

Bunday misollarni ko‘plab keltirishimiz mumkin. Alisher Navoiy ijodida tamsil san’ati keng qo‘llanilgan bo‘lib, ushbu badiiy tasvir vositasining shoir na’t g‘azallarida qo‘llanish holatlarini ko‘rib chiqamiz:

*Yuzungdin anjum, anjumdin quyosh nur iqtisob aylab,
Aningdekkim, quyoshdin oy-u, oydin qiyrkun g‘abro.
(“ G‘aroyib us-sig‘ar” , 7-g‘azal)*

Ushbu baytning ikkinchi misrasi birinchi misraga misol tariqasida keltirilgan . Baytning mazmuni shunday : Payg‘ambarimizning go‘zal yuzlari shu darajada yorqin, nurliki, yuzidan yulduzlar, yulduzlardan quyosh nur oladi . Va bu fikrni dalillash uchun hayotiy misol sifatida oyning quyoshdan nur olishi-yu , oy tufayli zulmat qa’ridagi butun yer yuzining charog‘on bo‘lishi misol sifatida keltirilgan.

*Yo ‘q bo ‘ldi kalomingdin asfori samo barcha
Asfori samoviydin bo ‘lg‘an kebi yo ‘q pojand.
(“ G‘aroyib us-sig‘ar” , 114-g‘azal)*

Bayt mazmuni : sening so‘zlaringdan asfori samo – samo kitoblari (Tavrot , Injil, Zabur) yo‘q bo‘ldi , xuddi “Avesto” samo kitoblari orasida sanalmagani kabi . Bilamizki, payg‘ambarimizga haq din – Islom dini va haq kitob - Qur’oni Karim nozil bo‘lgandan keyin undan oldingi samoviy kitoblarning barchasi “yo‘q bo‘ldi”, ya’ni inkor etildi. Ushbu baytda bu holat zardushtiylikning muqaddas kitobi bo‘lgan “Avesto” boshqa samoviy kitoblar oldida o‘z qimmatini yo‘qotgani kabi, islom dinidan oldingi muqaddas kitoblar ham inkor qilinganligi misol qilib keltirilgan .

*Tuzubon adl , ko 'ngil mulkini obod etding ,
Mulk ma 'mur bo 'lur, adlg 'a shah bersa rivoj .
("Badoye ' ul-vasat" , 92-g 'azal)*

Ushbu baytning ham ikkinchi misrasi birinchi misraga misol tariqasida keltirilgan . Baytning mazmuni quyidagicha: sen adolat egasisan, o'z adolating bilan ko'ngil mulkini obod etding; negaki shoh adolatli bo'lsa, mamlakat obod bo'ladi . Bilamizki , Payg'ambarimiz har ishda adolat tug'ini tutgan ,komil inson bo'lganlar . Ushbu baytda ham Alloh Rasulining adolati qalamga olingan .

*Ehtiyoj aylabon izhor quyosh ra 'yingg 'a,
Xalq andoqki, quyosh nuriga bo 'lg 'ay muhtoj .
("Badoye ' ul-vasat" , 92-g 'azal)*

Bayt mazmuni: Quyosh sening ra'ying(adolatli so'zing)ga ehtiyojmand bo'ldi , xuddiki xalq – xaloyiq quyoshning zarrin nurlariga har doim ehtiyoj sezgani kabi . Inson zotining "yamon-u yaxshiga" birdek nur taratuvchi "mehr nuri"ga tashnligi o 'z navbatida, jumlayi olamning har bir yaratiqi kabi quyoshning ham Payg'ambarimizning ra'yulariga muhtojlik sezishiga dalil sifatida keltirilgan.

*Sof ko 'nglida yuzing mehrini go 'yo asramish ,
Tush chog 'i har kun quyosh aksi emas Zamzam aro .
(" G 'aroyib us-sig 'ar " , 6-g 'azal)*

Bayt mazmuni : sof, toza, pok insonlar qalbi yuzing mehrini akslanadi , xuddi tush chog'i quyoshning aksi Zamzam suvida ko'ringani kabi. Hammaga ma'lumki , Zamzam suvi eng sof, toza,tiniq suv hisoblanadi. Ushbu baytda ham pok qalbli insonlar ko'ngli Zamzam suviga, Payg'ambarimizning muborak yuzlari olamni yorituvchi quyoshga tenglashtirilgan holda, har bir mo'min o'z ko'nglida Nabi alayhissalom jamolini jondek asrashi tasviri tush payti quyoshning aksi Zamzam bulog'ida jilvalanishiga misol qilib keltirilgan.

*Esib rahmat nasimi chun damodam sunbuling sori ,
Bo 'lub ruhoniylar jaybi labolab anbari soro .
("G 'aroyib us-sig 'ar" ,7-g 'azal)*

Bayt mazmuni : Ruhoniylarning yoqalaridan mushk-anbar hidi kelganidek , sochlaring orasidan rahmat nasimi – shamoli esib turadi. Payg'ambarimiz shu darajada pok , xushbo'y edilarki , mushk-anbarga hojat yo'q edi. Chunki sochlari orasidan esgan rahmat shamoli ruhoniylarning yoqasidan keladigan hid – mushk-anbar hidini eslatardi

*Charx izing gardiga qildi kavkabi sayyor xarj,
Javhar olmoqq 'a g 'aniy qilg 'an kabi dinor xarj.
("G 'aroyib us-sig 'ar" ,94 –g 'azal)*

Bu paytda shoir tashxis san'atidan foydalangan holda Me'roj tunida o'z tashrifi bilan yeti osmonni munavvar aylagan zotning hech bo'lmaganda muborak izlarining gardini topmoq uchun butun sayyoralarni, yulduzlarni xarj qilmoqchi bo'lgan charxning holatini dalillash uchun hayotiy bir misol keltiradi. Ya'ni boy kishi qimmatbaho gavharni qo'lga kiritmoq uchun dinorni ayamasligi tamsil sifatida keltirilib o'tilgan .

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak , buyuk mutafakkir ijodida qo'llangan badiiy san'atlar ,jumladan, tamsil san'ati o'zining badiiy go'zalligi, poetik jozibadorligi bilan bir qatorda o'quvchi ong-u shuuriga ko'rsatadigan ma'naviy ta'siri bilan ham ahamiyatlidir. Zero, Alisher Navoiydek din-u diyonat va adolatni ilgida barobar tuta olgan "millat quyoshi" olamlarga rahmat bo'lib kelgan buyuk inson - Muhammad alayhissalom hadislarini va Haq Taolo buyurgan amallarni badiiy so'z orqali xalqqa yetkaza olgan "chin mo'minlik" rutbasiga loyiq shaxs edi. Bugungi kun kitobxonini turli ma'naviy tazyiqlardan asrab qolishda , Allohni va uning yaratiglarini sevish , tanish orqali o'zligini anglash kabi masalalarda na't g'azallarning o'rni beqiyos .Bu o'lmas xazina sirlarini ochish va hayotga tatbiq etishga kirishish yangi O'zbekiston kelajagini qurishga shaylangan yosh mutaxassislar oldidagi muhim vazifadir .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Юсупова Д. Узбек мумтоз адабиёти тарихи (Алишер Навоий даври), Академнашр, -Т.,2013.-Б. 60
2. Юсупова Д. Алишер Навоий "Хамса"сида мазмун ва ритмнинг бадий уйғунлиги, Mumtoz soz, -Т.,2011.-Б. 79
3. Ҳожиаҳмедов А. Шеърини санъатлар ва мумтоз қофия, Шарқ, -Т., 1998. -Б.4
4. Қаюмов А. Асарлар 3жилд, Mumtoz soz, -Т., 2009.-Б.147
5. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 1-2 жилдлар. Т, Фан, 1987-1988. -Б.144
6. "Садди Искандарий " : А. Қаюмов ва бошқа ; - Тошкент. Г. Гулом номидаги нашриёт . 1991. - 832 б.